

ЧЕСЬКА Й СЛОВАЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО МІФИ З ІСТОРІЇ СЛОВАЦЬКОЇ НАЦІЇ

У статті викладено зміст основних міфів з історії словаків, показано критику істориками за їх невідповідність дійсним історичним подіям. Автор висвітлює, коли і яким чином ці міфи вдалося подолати, а також сучасну інтерпретацію цих історичних фактів та подій.

Ключові слова: міфи, історичні події, подолання.

Одним із головних завдань історіографії є визначення міфів з історії власного народу та їх викриття або спростування. Історіографічний міф — це специфічне використання, відбір та пристосування матеріалу з минулого для досягнення певної мети в майбутньому¹. Міфи породжуються для підтвердження, обґрунтування певної ідеології, висунутою певною соціальною групою або державою на тому чи іншому етапі розвитку. Ідеологію народності або нації формувала найбільш освічена частина суспільства, отже вона й була творцем міфів². В науковій літературі міфи оцінюються як щось таке від чого треба позбавлятися.

В усній творчості, а особливо з появою професійної історіографії національна історія зазвичай викладається по ключовим періодам: зародження (коли і де?), золотий вік, героїчний період, час поневолення, пробудження, початок нового героїчного періоду. У словаків, що не мали своєї власної держави, на ранньому етапі існування з'явилася потреба за допомогою міфів довести історичність їх народу. Формувалися вони під впливом романтизму, а викристалізувалися за часів розквіту націоналізму в ХІХ столітті. Створювалися драми про національне пригнічення та національний порятунок. В словацькій історіографії формувалася традиція словацької псевдодержавності згідно з так званими «ключовими» подіями. З самого початку вона концентрувала свою увагу на висвітленні словацького національного походження.

У період бароко угорським народом (*Natio Hungarica*) вважалася лише шляхта без визначення етнічної приналежності. Лише на початку та в середині ХVІІІ століття почалося з'ясування того, хто був раніше в Карпатській котловині пращури мадярів чи слов'ян. Відомий вчений першої половини ХVІІІ ст., ректор Братиславського лицю М. Бел стверджував, що слов'яни з давніх часів проживали в Карпатській котловині, потім прийшли гуни й завоювали їх. А гунів мадяри вважали за своїх пращурів. Захисник автохтонності словаків Б. Магін вважав пращурами словаків

скіфів і сарматів після їх появи в Карпатському просторі. Один із перших істориків Угорщини С. Тімон в своїй праці «Картини старої Угорщини» стверджував автохтонність словаків, посилаючись на античні джерела. Він відстоював рівні права словаків і мадяр в єдиній державі.

Прихильник М. Бела і С. Тімона Ю. Папанек також доводив автохтонність словаків в Карпатській котловині. Він вважав праслов'янами всі народи, що жили там майже з біблійських часів, а словаків прямими нащадками праслов'ян. На позиціях визнання автохтонності словаків стояв і П.Й. Шафарик, який до них не відносив кельтів і германців. Цю ж фактично «захисну» концепцію підтримував і один із професійних істориків Ф. Сасінек, стверджуючи, що пращури словаків — слов'яни, проживали в Середній Європі здавна під різними іншими іменами.

Далі розгорнулася полеміка навколо ролі Великої Морави в історії словаків та мадярів. Спочатку з'ясовували, як ці два народи опинилися в єдиній державі — Угорському королівстві. Існували дві версії: завойовницька і гостьова (гостинна). На початку XVIII ст. професор угорського права Трнавського університету М. Бенсик у відповідь на вимогу жителів Тренчанської столиці (жупи) про рівні права з угорцями опублікував міф про те, що за часів Великої Морави Святополк буцімто продав свою землю старим мадярам за білого коня і з тих часів словаки стали їх підданими. Він поклав початок так званої «завойовницької» версії. У відповідь Б. Магін, знавець римського права, видав «Апологію», в якій стверджував, що словаки були автохтонним народом, а Святополк прийняв мадяр, як гостей, дозволив їм оселитися в Паннонській рівнині, але вони одурили його. Тому словаки мали і мають рівні права з угорцями. Цю «гостьову» версію потім підтримали багато захисників рівних прав словаків в Угорському королівстві. С. Тімон і Ю. Ботто писали про боротьбу словаків з франками, які разом з католицькою релігією несли поневолення, і заради протистояння з ними словаки добровільно пішли на союз з мадярами. Ю. Папанек підтвердив, що Велика Морави була знищена франками, а частина старих мадяр тільки допомагала франкському воєводі Арнульфу та потім забрали собі Паннонію. П.Й. Шафарик в 20-х рр. XIX ст. сформулював теорію про тисячолітнє поневолення словаків мадярами. Видатний діяч словацького національного руху Л. Штур в своїй роботі «Старий та новий вік словаків» визнавав, що мадяри розбили й підкорили словацьких праслов'ян, але ті зберегли свої звички, закони, релігію, яку від них перейняли потім мадяри.

XIX століття — це період масових національних рухів, апеляції до героїчного минулого, до досвіду державності, що раніше існувала, але це стосувалося лише так званих «історичних» народів. Для них доречним може бути означення період Відродження. Для народностей, що ніколи не

мали самостійної держави, цю назву можна вважати історичним міфом, бо в цьому випадку мова може йти про національне пробудження, а не відродження. Словаки не мали своєї державності в минулому, а їх пращури жили в складі Великої Морави і в Угорському королівстві. Тому ідеологи словацького національного руху намагалися довести, що саме Велика Морави була першим прикладом державності у словаків.

Ю. Папанек вважав Святополка словацьким князем, а кирило-мефодіївські традиції частиною славної історії словаків. Ю. Ботто стверджував, що IX століття було єдиним періодом, коли словаки мали власну історію за часів Великої Морави. Вже в XIX ст. Й. Гложник-Гложанський і Й. Заборський стверджували, що до XII ст. в королівстві Іштвана (Штефана) I переважаючим був слов'янський етнікум. Перший із них намагався навіть довести, що Угорське королівство було своєрідним продовженням Великої Морави. Ю. Ботто довів, що арпадівська Угорщина була чисто феодальною, кастовою державою, в якій загинула індивідуальність мадярської нації, так само як і словацької.

Другим багатовіковим міфом є твердження про те, що після падіння Великої Морави і разом з нею словацької державності, припинення кирило-мефодіївської літургії та писемності єдиним носієм старих традицій був словацький народ, що проживав на своїй території і зберігав національні традиції. Цей міф набрав особливої ваги, коли розпочалися національні змагання між словацькими і мадярськими народовцями. Носієм словацької державності став народ, якого зображали як працюючого та богобоязного. Для підтвердження цієї тези використовувався і той факт, що саме словаки побудували значну частину Відня і Будапешту. Відомий письменник В. Мінач написав про це дуже образно: «Якщо історія є історією королів і імператорів, воєвод і князів, перемог і завойованих земель, якщо є історією насильства, грабунків і експлуатації, тоді ми не маємо історії. А якщо історія є історією цивілізації, історією праці, історією перерваного, але знову перемагаючого будівництва, то це наша історія»³.

Іншим дуже важливим для словаків міфом був міф про словацьку мову як національний символ і доказ існування словацької народності. Саме тому лідери словацького національного руху приділяли ключове значення цьому питанню. Л. Штур створив на основі середньословацького діалекту словацьку літературну мову. Основою національної агітації стало твердження, що словацька нація збереглася завдяки збереженню словацької мови.

Сподівання багатьох народів, в тому числі й словаків, на вирішення національного питання в Австрійській імперії під час революції 1848–1849 рр. виявилися марними. Словацькі національні вимоги не були

здійснені ні революційним угорським урядом Л. Кошута, ні імператором Францем-Йосипом I. Незначні поступки словакам з боку імперського уряду були відібрані у них угорським сеймом після перетворення імперії в дуалістичну монархію в 1867 р., який здійснював намір створити єдину мадярську націю. Словацький національний рух у ці часи набрав оборонний (захисний) характер. Єдина політична партія, що виникла на початку 60-х рр., Словацька національна партія, обрала тактику пасивного опору. Лише частина істориків, письменників і діячів культури відстоювали національні традиції, намагалися довести самобутність словаків, продовжуючи опиратися на історичні міфи.

Історики Ф. Сасінек і П. Кржижка, відстоюючи автохтонність словаків в боротьбі проти політики мадяризації, змушені були спростовувати твердження депутата угорського сейму I. Годосси про те, що бойові дії під час антигабсбургських повстань і епідемії довели до загибелі більшої частини місцевого населення на словацьких територіях і масове переселення сюди гуситів поклато початок словацькому народу. Вони, зокрема, відмітили, що розповсюджувана чеська мова в звичайній мірі була пословачена, що не виникли нові чеські назви населених пунктів. Послідовним захисником концепції самостійної словацької історії був редактор «Національної газети» Й. Шкультети. Він виступав проти твердження про спільну державу чехів та словаків за часів Великої Морави, вважаючи це перенесенням сучасних уявлень до минулості. Й. Шкультети також відкидав переоцінювання впливу гуситів на Словаччину, стверджуючи, що найбільш масовими їх переселення були після поразки при Білій Горі, а також підтримував думку П. Кржижки про те, що не вони відіграли головну роль в розгортанні реформації на словацьких землях в Угорщині. Й. Шкультети виступав захисником ідентичності словаків не тільки проти мадяр, а й проти концепції єдиної чехословацької нації, що користувалася підтримкою частини представників чеського національного руху, а також деяких представників молодого покоління словацьких політиків вихованців Празького університету.

Посилення мадяризації змушувало частину словацьких політиків замислитися над реальною альтернативою національного збереження. На рубежі століть ні у словаків, ні у чехів реальних умов для отримання автономії не було, але чехи добилися суттєвих поступок в мовному питанні, в розвитку освіти і культури, зростала економічна вага чеської буржуазії, а перед словаками постала реальна загроза асиміляції. Між словацькою і чеською інтелігенцією посилюються контакти, переважно пов'язані з національними заходами в чеських землях. Розподіл Карлова університету на чеський і німецький сприяв створенню спілки словацьких студентів у Празі «Детван». Контакти зміцнювалися при святкуванні

сторіччя Я. Коллара, під час етнографічної виставки 1895 р., при створенні «Чехословацької єдноти», при щорічних чесько-словацьких святах в Лугачовицях.

1898 року ліберальне угруповання на чолі з В. Шробаром і П. Благо стало видавати часопис «Глас», що розпочав пропагувати ідею чехословацької єдності. Їх ідеологом був редактор газети «Словацький тижневик» М. Годжа. Гласисти за своїми поглядами були близькими до концепції єдиної чехословацької нації лідера чеських реалістів Т.Г. Масарика. Він вважав словацьке питання частиною чеського і визначав чехів і словаків за одну націю, представників якої називав «чехослованами». Пропагуючи ідею єдиної чехословацької нації, гласисти підтримували точку зору Я. Коллара про дві гілки: чеську і словацьку. Позитивним у діяльності гласистів був заклик до політичної активності словацьких патріотів і зміцнення співробітництва з чехами.

Ідеї єдиної чехословацької нації знайшли поширення серед численної емігрантської чеської та словацької діаспори в США на початку і під час Першої світової війни.

Головну роль у створенні єдиної незалежної держави відіграла створена в 1915 р. Чехословацька національна рада в Парижі на чолі з Т.Г. Масариком, Е. Бенешем та М.Р. Штефаніком. Спочатку її ініціатива не знайшла підтримки у країн Антанти, що планували зберегти переможену Австро-Угорщину. Після вступу у війну США і появи планів американського президента В. Вільсона про повоєнне влаштування Європи з'явилася надія на здійснення права націй на самовизначення, але воно могло бути реалізовано лише при умові переважаючої більшості титульної нації в новій державі. В таких умовах ідея єдиної чехословацької нації набувала державотворчого значення.

Твердження про існування єдиної чехословацької нації було присутнє у всіх планах Чехословацької національної ради про створення єдиної національної держави, що були надіслані керівникам країн Антанти. Для переконання президента В. Вільсона і громадськості США у легітимності створення чехословацької держави Т.Г. Масарик навесні 1918 р. прибув до США. Характерно, що для підтримки аргументів Чехословацької національної ради він використав Клівлендську та Пітсбургську спільні декларації Чеського національного об'єднання і Словацької ліги в США, які в 1915 та 1918 рр. вже доводили необхідність створення такої незалежної держави і навіть визначили можливу її структуру. Своє бачення незалежної Чехословаччини Т.Г. Масарик опублікував в американській пресі 18 жовтня 1918 р. під назвою «Проголошення чехо-словацької незалежності». Створення Чехословацької республіки (ЧСР) відбулося в Празі 28 жовтня 1918 р., а 30 жовтня 1918 р. питання про входження

Словаччини до складу спільної незалежної держави обговорювалося на національних зборах в Турчанському Святому Мартіні, де було затверджено склад Словацької національної ради (СНР) і Декларацію словацької нації, в якій говорилося: «Словацька нація є частиною і мовної і культурно-історичної єдності чехословацької нації... Вимагаємо для цієї чехословацької нації необмежене право на повну незалежність»⁴. Ввечері того ж дня, коли вже національні збори закінчилися, до Мартіна прибув М. Годжа, який повідомив, що 28 жовтня 1918 р. в Празі вже проголошено незалежність ЧСР. Члени СНР на своєму засіданні внесли дві зміни до тексту затвердженої Декларації. Було виключено вимогу про самостійне представництво Словаччини на мирній конференції, а внесено доповнення про згоду з міжнародним рішенням, виголошеним президентом В. Вільсоном 18 жовтня 1918 р., тобто з ліквідацією Австро-Угорщини і проголошенням права націй на самовизначення. Таким чином, вищий представницький орган словаків висловився за вихід зі складу Угорщини і включення до Чехословаччини. Ніяких документально підтверджених доказів про прийняття ще якихось рішень не існує. Але пізніше відверто націоналістично налаштовані деякі лідери, не без втручання угорської сторони, виступили з твердженням, що буцімто на якійсь таємній нараді СНР 30 жовтня 1918 р. було записано вимогу про надання автономії Словаччині не пізніше як за 10 років. Так було створено ще один міф.

Для Словаччини вступ до Чехословаччини був об'єктивно вірним кроком, бо він рятував словаків від можливої мадярської асиміляції, відкривав шлях до економічного, культурного, демократичного розвитку. Природно, що частина словацького суспільства не погоджувалася з безапеляційним твердженням чехословакістів про те, що словаки є лише частиною єдиної чехословацької нації і мають право на користування словацькою модифікацією чехословацької (чеської) мови і на врахування деяких особливостей культурного розвитку. Офіційна чехословацька державна доктрина стверджувала існування єдиної чехословацької нації. Про це було навіть написано у преамбулі в Конституції ЧСР, затвердженої у лютому 1920 р. З'явилася політична потреба довести «історичність» чехословацької єдності. Було взято на озброєння частину вже існуючих міфів про Велику Мораву, про вплив гуситського руху на словаків в середньовічні часи, про вирішальну роль чеської мови для розвитку освіти і культури словаків, про спільні кирило-мефодіївські традиції, тощо.

Чеські історики намагалися довести, що існування єдиного чехословацького народу обумовлено спільною чехословацькою історією. Один із чеських істориків В. Халупецький, що працював професором у засно-

ваному в Братиславі університеті, відверто декларував, що треба говорити про історію чехословацької нації, змістом якої є поступовий розвиток, поступова інтеграція в єдине ціле⁵. Він стверджував, що Чехословаччина є своєрідним поновленням Великої Морави, що великоморавська культура і політична спадщина була успадкована Пршемисловською Чехією і цим самим доводив справедливість претензій чехів на всі землі бувшої держави Святополка. В. Халупецький також стверджував, що західна Словаччина була місцем зародження чехословацької нації, що її пращури проживали тут задовго до приходу мадяр.

Відомий чеський історик К. Крофта теж доводив спільність національної культури і території, починаючи з Великої Морави. Особливо він підкреслював мовну близькість, трактуючи її як єдність, що, на його думку, підкреслювало існування єдиної нації.

Концепція єдиної чехословацької нації в Чехословаччині розцінювалася як політична необхідність і невід'ємна складова її захисту від сусідів, перш за все мадярів, що прагнули ревізувати існуючі кордони. З цією обставиною мусили рахуватися словацькі історики. Зокрема, Б. Варсік в публікації «Про єдність чехословацької історії» пропонував вибрати з угорської історії всі прояви національної співпраці словаків та чехів, доводити спільність їх історії, не скриваючи, що цього вимагають політичні інтереси нової держави. Інший відомий словацький історик Д. Рапант пропонував розглядати національний словацький рух від зародження і в розвитку, як рух «словацької гілки чехословацької нації». Він вважав, що треба досліджувати чехословацьку історію як процес взаємного зближення або віддалення чехів та словаків. Б. Варсік, погоджуючись з необхідністю вивчення спільної історії чехів та словаків, виступав проти її міфологізації.

Таким чином, в ЧСР історичні міфи використовувалися для підкріплення тверджень про єдину історію і єдину чехословацьку націю. Нечисленні словацькі історики намагалися розвінчати деякі з них.

У суспільній свідомості ідеї чехословакізму і практична діяльність чехословацької влади викликали незадоволення певної частини населення. Як це не парадоксально, але завершення формування словацької нації в ЧСР тільки підсилювало ці тенденції і слугувало підґрунтям для появи і розвитку автономістського руху. Відмову в наданні автономії Словаччини чехословацька влада аргументувала необхідністю її захисту від ревізійоністських зазіхань Угорщини. Це мало далекосяжні наслідки як для словаків, так і для ЧСР в цілому.

Виникнення Словацької республіки (СР) в 1939 р. привело до суттєвих змін у викладі словацької історії, починаючи з часів Великої Морави і закінчуючи ЧСР. Новий тон у викладі національної історії задав секретар

Матиці Словацької Ф. Грушовський. В 1939 р. він видав невелику за обсягом «Словацьку історію», в якій використав історичні міфи для підтвердження своєї історичної концепції у відповідності з новими політичними вимогами. Він підкреслював самостійність словацького історичного розвитку: «Словацька історія — це перш за все доля території нашої батьківщини»⁶.

Для нього історія словаків починалася з Нітрянського князівства і князя Прібини, з висвячення католицького костьолика в Нітрі. З цього, за його думкою, почалася тисячолітня історія словацького католицизму. Для нього Велика Морава — це держава, де проживали виключно словаки, а Святополк був «наймогутнішим словацьким королем». Далі він стверджував, що однією з героїчних сторінок словацької історії було існування так званої «землі Матуша». Слава Матуша Чака Тренчанського трималася перш за все на підтримці його влади словацьким населенням краю. Словацький національний рух він розподілив на дві течії: дійсно національний, що будував свою програму на самобутності словацької нації та християнському світосприйнятті і словацьких лібералів, що солідаризувалися з програмою чехословацької національної єдності. Далі Ф. Грушовський, опираючись на цю тезу, вкрай негативно виклав історію перебування словаків в складі ЧСР в 1918–1939 рр. Вся історія цього періоду, на його думку, була історією кривд та пригноблення словаків з боку чехів, процвітання ворожих словакам лівих течій в громадському житті (соціал-демократичних і комуністичних). Його виклад історії словаків цих часів зведено до історії Словацької народної партії (СНП) та героїзації її лідера А. Глінки, які, на його думку, були єдиними захисниками словацької нації. Розпад Чехословаччини ним показано, як історично обумовлений акт, а встановлення диктатури Глінківської словацької народної партії, як «єдину передумову успіху нації в будівництві нового життя». Людацька періодична преса популяризувала цю концепцію національного розвитку, публікувала все нові й нові історичні міфи. Після Другої світової війни цю конструкцію національної словацької історії продовжували представники емігрантської історіографії: Ф. Грушовський, Ф. Внук, М. Дюріца, Ш. Полакович та інші.

З відновленням у 1945 р. ЧСР на принципах декларованої рівності словаків та чехів здавалося, що повинен був наступити новий етап у вивченні історії Словаччини й історичних зв'язків чехів та словаків. Але цього не сталося. Після встановлення диктатури комуністів, почала запроваджуватися марксистська методологія дослідження і висвітлення історії, яка опинилася під ідеологічним контролем КПЧ. В основу її було покладено тезу про те, що головним є вивчення історії народу, до якого відносили лише працюючі верстви. Історичний процес викладали як

зміну однієї соціально-економічної формації іншою, в основу якої було покладено розвиток виробничих сил, а політична історія — це історія боротьби класів.

Вже в період становлення чехословацької марксистської історіографії в 50-х рр. ХХ ст. домінувала чехословацька концепція історії. В Празі працювали З. Неєдли, який вважався першим професійним істориком-марксистом та його послідовник В. Гуса, яким ЦК КПЧ довіряв розробку марксистської концепції чехословацької історії. Словацька історіографія була повністю підпорядкована чеській в умовах переслідування «словацьких буржуазних націоналістів». Тому не дивно, що в основу опублікованої директором інституту історії Словацької академії наук Л. Голотіком в 1955 р. «Історії Словаччини (тези)»⁷ було покладено концепцію, розроблену чеськими істориками-марксистами. В завершеному вигляді вона була сформульована ще в середині 50-х рр. ХХ ст., хоча опублікована без особливих змін наприкінці 50-х рр. ХХ ст.⁸

Згідно з чехословацькою періодизацією, словацька історія розподілена на первіснообщинний лад, феодалізм до 1848 р., капіталізм до 1945 р., будівництво соціалізму. При висвітленні історії Великої Морави підкреслено її велике значення як для чехів, так і словаків, але відсутні твердження про неї як про першу словацьку державу, або першу спільну державу чехів та словаків. Далі історію чехів та словаків викладено в якості процесу тривалої класової боротьби. Словаків було змальовано як експлуатований народ, що постійно брав участь в повстаннях проти панівних верств суспільства.

Чеська марксистська історіографія героїзувала історію гуситського руху, поважаючи його виключно революційним і трактуючи, як одну із героїчних сторінок історії чеського народу. КПЧ оголошувала себе найбільш послідовним носієм гуситських традицій. Словацька історіографія погоджувалася з тезою про те, що гуситська революційна традиція «є прогресивною традицією двох народів, чехів і словаків». Щодо гуситських походів на територію словацьких земель підкреслювалося, що гусити грабували і знищували лише маєтки феодалів та церкви. Розповсюдження чеської мови серед словаків створювало «передумови для поглиблення словацько-чеських зв'язків».

Про шахтарські повстання в словацьких містах сказано, що це «прогресивна революційна традиція словацького народу». Національну програму Л. Штура і його прибічників оцінено як «антифеодальну та прогресивну», а виступ словацьких загонів проти уряду Л. Кошута було спровоковано непоступливістю мадярського уряду щодо вимог словаків. Одночасно підкреслювалося, що більшість словаків проявили тоді пасивність. Період словацької історії після 1867 р. висвітлювався переважно з

точки зору розвитку робітничого і соціал-демократичного руху, а всі інші політичні сили в Словаччині зображувалися реакційними та деструктивними.

При висвітленні історії виникнення незалежної ЧСР було підкреслено вирішальне значення Жовтневої революції в Росії. Діяльність лідерів чехословацької еміграції в Парижі Т.Г. Масарика, Е. Бенеша та М.Р. Штефаніка, завдяки яким стало можливим міжнародне визнання ЧСР, оцінювалася як контрреволюційна, ворожа інтересам трудового народу. Для словаків особливо образливим було звинувачення М.Р. Штефаніка в шпигунстві на користь Франції і в антиросійській діяльності у складі чехословацького легіону в Сибіру.

Роки існування СР 1939–1945 рр. оцінювалися вкрай негативно, а роль католицького кліру в той час використовувалася для твердження реакційної ролі словацького католицизму в післявоєнні роки. Оцінка героїчної сторінки словаків — Словацького національного повстання (СНП) 1944 р. в марксистській історіографії зазнала певних змін. В 50-х рр. ХХ ст. на неї впливало звинувачення керівництва Компартії Словаччини (КПС) в «буржуазному націоналізмі». Тоді проголошувалася вирішальна роль московського керівництва ЦК КПЧ у підготовці повстання, його рушійною силою робітничий клас, інтернаціональний характер СНП (радянські групи партизанів). Підкреслювалося, що метою повстання була участь у антифашистській боротьбі і відновлення незалежної Чехословаччини. Повстання проголошувалося початком національно-демократичної революції. Представників некомуністичного руху Опору і керівників повстанської армії було оголошено зрадниками.

Після рішення «барнабітської» комісії про реабілітацію «буржуазних націоналістів» і появи в 1964 р. книги Г. Гусака «Свідectво про Словацьке національне повстання» з'явилися нові оцінки щодо його мети, організаторів і керівників, його значення для визначення статусу словаків у відродженій ЧСР. Зокрема, стверджувалося, що метою повстання було домогтися завдяки внеску словаків у боротьбу з фашизмом справедливого вирішення питання про рівні права словаків і чехів у відновленій республіці. Організаторами повстання визначалася підпільна КПС, а рушійною силою робітничо-селянські партизанські загони при інтернаціональній допомозі з боку СРСР.

Останнім кроком на шляху до деідеологізації історії СНП була публікація Й. Яблоницьким книги «Повстання без легенд», в якій він показав вирішальну роль у підготовці і проведенні СНП представників громадянського некомуністичного блоку заради справедливого вирішення словацького питання в ЧСР⁹.

Ще одним міфом комуністичної доби було твердження про перемогу чехословацьких трудящих над контрреволюційним путчем буржуазії в лютневі дні 1948 р. Словацька (та й чеська) історіографія також не вважала за потрібне спростовувати такі «витвори» комуністичної пропаганди, як «спроба контрреволюційного перевороту в 1968 р.», «інтернаціональна допомога трудящим ЧССР у серпні 1968 р.».

Нарешті, після демократичної революції 1989 р. і проголошенням в 1993 р. самостійної Словацької республіки разом з появою політичного плюралізму та свободи наукової творчості деякі представники еміграції, що робили спробу реанімації старих міфів, повернулися на батьківщину в дусі крайнього націоналізму і неолодацтва. Найбільш характерними в цьому плані були публікації М. Дюріци. У 1996 р. він видав книгу «Історія Словаччини і словаків», що базувалася на старих міфах і перекручених фактах з позицій крайнього націоналізму. М. Дюріца безапеляційно стверджував, що союз племен на чолі з Само був першою спробою словацької державності, а Велика Морава — словацькою державою на чолі з князем старих словаків Моймиром. Мова, до якої перекладали церковні книги Кирило та Мефодій була словацькою. Державна незалежність «землі Матуша Чака» спиралася на підтримку словацького народу. Під час повстань Тьокьолі та Франца II Ракоці словаки буцімто довели свою національну приналежність. У вимогах словацького народу мова йшла про автономію Словаччини у складі Угорського королівства, а не імперії Габсбургів, як написав М. Дюріца. В книзі повторюється легенда про таємну частину Мартінської декларації. Перекручено факти з історії створення та існування ЧСР, ідеалізовано період існування Словацької держави 1939–1945 рр., а СНП 1944 р. взагалі зображено як антидержавний, антисловацький путч, організований із-за кордону. Вся книга просякнута антисемітизмом і ворожістю до чехів. Трагедія полягала в тому, що цей «витвір» було розіслано по школах як посібник з вітчизняної історії. Ці міфи та перекручення історичної правди було засуджено науковим колективом інституту історії Словацької академії наук. Від його імені в наукових виданнях виступили директор інституту історії Д. Ковач та голова вченої ради Л. Ліптак.

Після становлення самостійної Словацької Республіки в 1993 р. в словацькій історіографії розпочався процес оновленого, більш об'єктивного, незаангажованого висвітлення історії словаків, складовою частиною якого стало розвінчання історичних міфів. Процес складний та неоднозначний, бо разом зі спробами відновити історичну справедливість, з критикою перекручень у викладі історії взагалі було відкинуто все позитивне в спільній тисячолітній історії словаків і угорців, співіснуванні словаків та чехів в першій ЧСР, в спробі самостійного державного існування СР

1939–1945 рр., в оцінці СНП 1944 р. і, нарешті, в історії словаків в Чехословацькій республіці 1948–1989 рр. Широкий і вільний доступ до джерельної бази привів до захоплення частини істориків, особливо з числа молодих, оприлюдненням фактів без достатнього критичного аналізу і узагальнень. Мав місце навіть рецидив висвітлення словацької історії з позицій неолюдацтва.

Ми не ставимо за мету дати оцінку всім цим складнощам сучасної словацької історіографії, а лише здійснюємо спробу висвітлити розвінчання словацькими вченими існуючих міфів. Основну трактовку питань, що були предметом вищезгаданих міфів, ми знаходимо в роботах сучасних провідних вчених або в персональних Д. Ковача¹⁰, Л. Ліптака¹¹, І. Каменца¹², А. Гудека¹³, або в колективних: Е. Крековича, Е. Маннової, Є. Крековичової¹⁴, «Коротка історія Словаччини» групи співробітників інституту історії Словацької академії наук під керівництвом Е. Маннової¹⁵, «Становище до книги М. Дюріци: Історія Словаччини і словаків» колективу інституту історії Словацької академії наук¹⁶.

Щодо етногенезу словаків, то більшість із згаданих словацьких вчених, враховуючи нечисленні письмові джерела та висновки археологів, вважають, що пращури словаків слов'янські племена з'явилися в Карпатській котловині наприкінці V і в VI століть нової ери з території сучасної України (зі сходу) і з південних польських земель (з півночі). В той час частина германських племен і лангобардів покинули ці території. В VII ст. слов'янські племена вели боротьбу з аварами. В середині VII ст. виник перший союз слов'янських племен на чолі з франкським купцем Само. Він охоплював території південної Моравії і південно-західної Словаччини. Це об'єднання слов'янських племен виконувало функцію захисту від аварів і франків. Проіснувавши трохи більше 30 років воно розпалося і до початку IX ст. відсутні відомості про якісь слов'янські союзи чи об'єднання. Тому міф про так звану «державу Само», як початок словацької державності не витримує жодної критики¹⁷.

У першій третині IX ст. з'являються два слов'янські князівства: Нітрянське на чолі з князем Прибіною і Моравське на чолі з князем Моймиром. Нітрянське князівство першим почало християнізацію слов'ян. Здійснювали її католицькі священники з Франкської імперії. Невдовзі цей процес розпочався і в Моравському князівстві.

Після поразки Прибіни від князя Моймира в 833 р. відбулося об'єднання князівств в єдину державу, що ввійшла в історію як Велика Моравія. З моменту створення Східно-франкської імперії в 843 р. їй постійно доводилося вести боротьбу з цією державою. Великоморавські князі Ростислав і Святополк спочатку відстоювали незалежність своєї держави від могутнього сусіда. Щоб послабити вплив католицької церкви князь Рос-

тислав звернувся до візантійського імператора Михайла III з проханням надіслати до Великої Морави місіонерів, які б розповсюдили східну християнську релігію завдяки переходу на близьку слов'янському населенню мову в літургії. Місіонери Костянтин і Мефодій розпочали цю роботу і поклали початок багатомісячним культурним і релігійним традиціям в слов'янському світі. Хоча мети, яку переслідував Ростислав досягнуто не було із-за протидії католицьких єпископів Східно-франкської імперії.

Найбільшого розквіту Велика Морави набула за князя Святополка, коли до її складу входили на сході території аж до ріки Тиса, на півночі — Мала Польща, Чехія, частково Сілезія і Лужицька Сербія. Після смерті Святополка в 894 р. при його синах Велика Морави переживала важкі часи. Вона не змогла протидіяти тиску східнофранкського короля Арнульфа, якого підтримали чеські князі, що добилися виходу із Великої Морави, зі сходу здійснювали набіги угорські племена, що з'явилися в Паннонській рівнині. Князь Моймир II в 901 р. підписав мир з Східнофранкською імперією, намагаючись відбити натиск мадярських племен, які воювали проти мораван та проти Східнофранкської імперії. Мадяри нанесли поразку баварським військам в 903 р. та в 907 р. Нищівної поразки зазнали й слов'янські війська Великої Морави в 906 р. З 907 р. вона припинила своє існування.

Таким чином, сучасна словацька історіографія, високо оцінюючи роль Великої Морави в історії пращурів словаків і чехів, в християнізації слов'ян, в їх європеїзації, в розвитку освіти і культури, відкидає міф про «першу словацьку», чи «чехословацьку державу», про «словацьких королів», тощо¹⁸.

З XVII ст. існують міфи про включення пращурів словаків, бувших мораван до Угорського королівства (завойовницька і гостинна версії). Сучасні словацькі історики вважають, що цей процес був поступовим, де було місце і примусу, і угодам. Угорська назва словаків «Тот» означає «підкорений». На момент створення Угорського королівства короля Стефана I (Іштвана I) мадярські племена перейшли від кочового до осілого способу життя й перейняли у слов'янських племен досвід ведення сільського господарства, знаряддя виробництва й навіть досвід місцевого врядування. Частина слов'янської знаті, що виникла в період Великої Морави перейшла на бік династії Арпадів і допомагала їм будувати самостійну державу. Відділення частини слов'янського населення кордоном від інших західних слов'ян об'єктивно створило сприятливі умови для формування словаків як самостійного етносу, хоча назва «Словак», «Словаччина» з'явилася лише в XV ст., що знайшло відображення в письмових джерелах. Свідомством певного впливу «державницького» досвіду мораван було й існування Нітрянського удільного князівства в

ранній період існування королівства Штефана I, що включало майже всю територію словацьких земель. Це князівство проіснувало до початку XII ст. Угорське королівство було мультіетнічною державою і східним кордоном латинсько-європейського культурного простору. Твердження про тисячолітній утиск словаків з боку мадяр і боротьбу словаків за самоідентифікацію є нічим іншим як міфом, бо все це відносилось лише до більш пізнього часу¹⁹.

Сучасним словацьким історикам доводиться спростовувати й інші легенди з часів перебування словаків у складі Угорщини. Зокрема, міф про існування Словацької держави на початку XIV ст. так званої «Матушової землі». В період феодальної роздробленості угорський вельможа М. Чак встановив контроль практично над більшою частиною території сучасної Словаччини, де більшість населення складала словаки. Спираючись на цей факт штуровці стверджували, що це була словацька держава й відносили словаків до «історичних» народів. Ф. Грушовський і інші представники «людацької» історіографії, включаючи М. Дюріцу, теж оголошували «землю Матуша» словацькою державою, бо вона трималася завдяки підтримці словацького населення цієї території. Д. Ковач так характеризує це явище: «На землях, якими він (М. Чак. — *Є.П.*) володів, проживало переважно словацьке населення, але мова не йшла про прояв якогось національного руху, це був типовий результат середньовічної роздробленості й зростання могутності шляхти»²⁰. Аналогічну оцінку дали Л. Ліптак і Д. Ковач цьому міфу у відгуку на книгу М. Дюріці²¹.

Повстання під керівництвом Тьокьолі і на чолі з Францем II Ракоці і участь у них словаків М. Дюріца розцінює як боротьбу за визнання їх самобутності. З другого боку в марксистській історіографії 50–60-х рр. XX ст., виходячи з тези, що носієм суспільного розвитку є трудовий народ, стверджувалося про ці повстання, як про прояв антифеодальної боротьби словацького селянства.

У дійсності ж це були виступи угорської шляхти проти Габсбургів за збереження своїх прав та привілеїв. Вони дійсно проходили переважно на словацьких територіях, бо під час турецької навали Угорське королівство збереглося саме тут. Для словацького населення ці бойові дії означали руйнування і пограбування, так що воно не дуже з них раділо²².

З різних методологічних концепцій і політичних потреб виходили історики періоду першої ЧСР і представники марксистської історіографії 50–60-х рр. XX ст., але й ті, й інші писали про великий позитивний вплив гуситського руху і перебування «братчиків» в Словаччині на зростання почуття національної самобутності й зміцнення дружби чехів та словаків. Починаючи з Т.Г. Масарика чехи підкреслювали, що розповсюдження гуситського вчення і поява гуситських військ в Словаччині сприяли

розповсюдженню чеської мови, зміцненню культурних зв'язків, дружби словаків та чехів. Марксистська історіографія характеризувала гуситський рух як антифеодальний, а їх військові формування буцімто захисниками простого люду від свавілля феодалів і патриціату в містах.

Сучасні словацькі історики вважають, що гуситський рух був переважно чеським явищем, а гуситське військо, не було чисто чеським. Основу його склали найманці. «Іскрівці» і «братчики» грабували не тільки майно феодалів і майно церкви, а й широкі верстви сільського й міського населення²³. Відкинута також легенда про те, що гуситська еміграція на словацькі землі дала можливість заповнити населені пункти, де населення вимерло в результаті епідемій і антигабсбургських повстань.

У період новітньої історії її «міфологізація» відбувалася переважно для обслуговування політичних потреб. Взяти хоча б трактування історії виникнення ЧСР. За часів її міжвоєнного існування історія розглядалася через призму чехословакізму. Спочатку існування єдиної чехословацької нації використовувалося засновниками республіки Т.Г. Масариком, Е. Бенешем та М.Р. Штефаніком для її міжнародного визнання, а потім для обґрунтування легітимності панівного становища чехів в багатонаціональній державі. В марксистській історіографії виникнення ЧСР пояснювалося впливом більшовицької революції в Росії і загостренням класової боротьби в Австро-Угорщині, а засновників республіки було оголошено контрреволюціонерами. Професіональні історики з академії наук та університетських кафедр відкидають чехословакістську концепцію і марксистський виклад історії створення ЧСР, але підкреслюють, що саме в першій ЧСР остаточно сформувалася словацька нація. Одночасно стверджується, що співіснування словаків і угорців протягом тисячі років не можна трактувати як період постійної боротьби словаків за визнання їх національної самобутності, бо це мало місце лише в останнє сторіччя. Відкидається твердження про неминуче історично обумовлене розлучення словаків і угорців. Це могло би й не статися, якби не безкомпромісна політика мадяризації²⁴.

Міф про так звану «таємну частину» Мартінської декларації 1918 р., що буцімто не пізніше як за 10 років з дня проголошення ЧСР словакам мала бути надана автономія, словацька історіографія вважає безпідставним, бо відсутні жодні документальні підтвердження²⁵.

Переважаюча більшість сучасних словацьких вчених викладають історію своєї нації опираючись на факти і розглядаючи її не лише в контексті чехословацької, але й європейської та світової. Так, відкидаючи людацькі концепції й спроби їх популяризації з боку неолюдаків, з позиції незаангажованості висвітлюється історія СР 1939–1945 рр.²⁶ Відмовившись від марксистської методології викладу історії, сучасні словацькі історики

не відкидають повністю наукові доробки своїх попередників. Це стосується оцінки академічного видання «Історія Словаччини» в чотирьох томах²⁷, визначення ролі СНП 1944 р. при вирішенні питання про статус Словаччини у відновленій ЧСР²⁸. Відмова від марксистської методології, звільнення з-під ідеологічного тиску дали можливість словацькій (як і чеській) історіографії позбавитися перекручень у висвітленні таких подій, як лютий 1948 р., «Празька весна» 1968 р., період «нормалізації», «Хартія 77».

Проблемою сучасної словацької історіографії все ще залишається спроба деяких істориків, що групуються навколо Матиці Словацької, писати історію Словаччини з позицій вузького націоналізму. З другого боку, частина молодих істориків, отримавши доступ до джерел, публікують їх без достатньо критичного аналізу, без наукових узагальнень, без урахування досягнень європейської і світової історіографії²⁹.

Неможливо розглянути всі питання, пов'язані з міфами та їх розвінчанням. Багато з них відкинуті, але натомість з'являються нові. До них можна віднести новий міф про неминучість мирного розлучення словаків і чехів. Хибність деяких міфів доведено істориками, але не завжди враховується політиками. Так, до преамбули Конституції Словаччини записано про тисячорічну боротьбу словаків за визнання їх самобутності. В офіційному гербі Словаччини до цього часу присутній хрест, який був знаком ордену бенедиктинців. Їх монастирів було багато на території словацьких земель і тому він потрапив до гербів багатьох міст, а потім і держави.

Так чи інакше, але міфи перестають існувати й історія наближається до її наукового та неупередженого викладу. Сподіваємося, що словацька історіографія досягне на цьому шляху нових успіхів.

¹ *Hudek A.* Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968 / A. Hudek. — Bratislava, 2010. — S. 18.

² *Kilianová I., Kowalská E., Krekovicová E.* My a ti druhí v modernej spoločnosti / I. Kilianová, E. Kowalská, E. Krekovicová. — Br., 2009. — S. 244.

³ *Minač V.* Dúchanie do Pahrieb / V. Minač. — Br., 1970. — S. 17.

⁴ Цит. по: *Kovač D.* Dejiny Slovenska / D. Kovač. — Br., 2010. — S. 179.

⁵ *Hudek A.* Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968 / A. Hudek. — Br., 2010. — S. 36.

⁶ *Hrušovský F.* Slovenské dejiny / F. Hrušovský. — Martin, 1939. — S. 11.

⁷ *Holotík L.* Dejiny Slovenska (tezy) / L. Holotík // Historický časopis. — 1955. — Roč. 3. Priloha.

⁸ Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848. — Praha, 1958; Přehled československých dějin. Díl II-III. — Praha, 1960.

⁹ Jablonický J. Povstanie bez legend / J. Jablonický. — Br., 1990.

¹⁰ Kovač D. O historiografii a spoločnosti / D. Kovač. — Br., 2010; Kovač D. Dejiny Slovenska / D. Kovač. — Br., 2010.

¹¹ Lipták L. Storočie dlhšie ako sto rokov / L. Lipták. — Br., 1999.

¹² Kamenec I. Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejin slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí / I. Kamenec. — Br., 2009.

¹³ Hudek A. Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968 / A. Hudek. — Bratislava, 2010.

¹⁴ Krekovič E., Mannová E., Krekovičová E. Mýty naše slovenské / E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová. — Br., 2005.

¹⁵ Krátke dejiny Slovenska / zost. E. Mannová. — Br., 2003.

¹⁶ Stanovisko ku knihe M. Duricu: Dejiny Slovenska a slovákov // Studia historica Nitrianciana. — 1996. — č. 5. — S. 284–291.

¹⁷ Kovač D. Dejiny Slovenska... — S. 24.; Krátke dejiny Slovenska... — S. 17–18.

¹⁸ Kovač D. O historiografii a spoločnosti... — S. 161–162; Stanovisko ku knihe M. Duricu: Dejiny Slovenska a slovákov... — S. 286; Krátke dejiny Slovenska... — S. 24–27.

¹⁹ Krátke dejiny Slovenska... — S. 32–38; Kovač D. Dejiny Slovenska... — S. 32–34.

²⁰ Kovač D. Dejiny Slovenska... — S. 39.

²¹ Stanovisko ku knihe M. Duricu: Dejiny Slovenska a slovákov... — S. 286.

²² Tamtiež. — S. 287; Hudek A. Najpolitickéjšia veda... — S. 158; Krátke dejiny Slovenska... — S. 140–155.

²³ Hudek A. Najpolitickéjšia veda... — S. 157–158.

²⁴ Kovač D. O historiografii a spoločnosti... — S. 60, 171.

²⁵ Kovač D. Dejiny Slovenska... — S. 179.

²⁶ Lacko M. Slovenská republika 1939–1945 / M. Lacko. — Br., 2008; Kamenec I. Slovenský štát v obrazoch / I. Kamenec. — Br., 2008.

²⁷ Dejiny Slovenska. Díl I. — Br., 1986; Dejiny Slovenska. Díl II. — Br., 1987; Dejiny Slovenska. Díl III. — Br., 1992; Dejiny Slovenska. Díl IV. — Br., 1986.

²⁸ Kovač D. O historiografii a spoločnosti... — S. 235, 240.

²⁹ Tamtiež. — S. 132–133.

В статье изложено содержание основных мифов по истории словаков, показана критика историками за их несоответствие действительным историческим событиям. Автор рассматривает, когда и каким образом эти мифы удалось преодолеть, а также современную интерпретацию этих исторических фактов и событий.

Ключевые слова: мифы, исторические события, преодоление.

The article gives an account of the content of the Slovak's history myths, it criticizes historians for their incompetence in giving real historical events. Author scrutinize when and how particularly these myths were surmounted and also a contemporary interpretation of these historical facts and events.

Key words: *myths, historical events, surmounting.*